

Conceptual Analysis of Spatial Development in Studies of Border Rural Areas; Meta-Study of the Theoretical Framework of Scientific Articles in Iran

Ayoub Badraghnejad ¹, Farhad Azizpour ^{2,*} and Hassan Afrakhteh ³

¹ PhD Student in Geography and Policy Making in Rural Planning, Department of Human Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

² Associate Professor of Geography and Rural Planning, Department of Human Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

³ Professor of Geography and Rural Planning, Department of Human Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

* Corresponding author, Email: azizpourf@yahoo.com

Receive Date: 25 September 2020

Accept Date: 27 December 2020

ABSTRACT

Introduction: Space, in its various forms, is the key subject of geography. Space is probably the most cited word to unify geography, identity and focus. Also, spatial development is one of the topics that has occupied the minds of the domestic scientific community in the field of geographical studies in the last decade. Numerous experts in this field have commented on physical development, spatial and economic justice, and various studies have been done in this field.

Objectives: The present study intends to analyze the theoretical field of research conducted in the field of spatial development in geographical studies in Iran.

Methodology: The research method is a mixed method and based on meta-study approach. The statistical population of the research consists of 40 scientific-research articles with a thematic focus on spatial development. In order to collect and analyze data, methods such as systematic review and open coding have been used. In this context, a comprehensive form for summarizing and extracting data from selected researches was prepared, which contained categories specific to the general characteristics and approaches of the articles.

Result and Discussion: The results of the study indicate a one- or two-dimensional view of the issue of spatial development in geographical studies in Iran. The studies have considered the predominant term of spatial development. Therefore, in the most studies, the physical-spatial approach and sometimes spatial justice have been considered as spatial development, and totally have failed to pay attention to other aspects of spatial development.

KEYWORDS: Spatial development; meta-study; border village; Iran

واکاوی مفهومی توسعه فضایی در مطالعات نواحی روستایی مرزی؛ فرا مطالعه چارچوب نظری مقاله‌های علمی در ایران^۱

ایوب بدرق نژاد^۱، فرهاد عزیزپور^{۲*} و حسن افراخته^۳

۱. دانشجوی دکتری جغرافیا و نظام سیاست‌گذاری در برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
  ۲. دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
  ۳. استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
- * نویسنده مسئول، Email: azizpourf@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۰۴ مهر ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش: ۰۷ دی ۱۳۹۹

چکیده

مقدمه: فضا، به شکل‌های مختلف، موضوع کلیدی جغرافیاست. فضا احتمالاً پراستنادترین واژه است که به جغرافیا هویت و کانونی وحدت‌بخش داده است. همچنین توسعه فضایی از موضوعاتی است که در دهه اخیر ذهن جامعه علمی داخل کشور را در حوزه مطالعات جغرافیایی بسیار به خود مشغول کرده است؛ صاحب‌نظران متعددی در این حوزه با نگاه توسعه کالبدی، عدالت فضایی و اقتصادی به ایراد نظر پرداخته‌اند به طوری که پژوهش‌های مختلفی در این زمینه انجام یافته است.

هدف: مقاله حاضر در نظر دارد تا به واکاوی حوزه نظری پژوهش‌های انجام شده در قلمرو توسعه فضایی در مطالعات جغرافیایی در ایران بپردازد.

روش‌شناسی: روش پژوهش مقاله پیشرو از نوع ترکیبی و مبتنی بر راهبرد فرا مطالعه است. جامعه آماری پژوهش را ۴۰ مقاله علمی - پژوهشی با محوریت موضوعی توسعه فضایی تشکیل می‌دهد. به منظور گردآوری و تحلیل داده‌ها، از شیوه‌هایی چون مرور نظام‌مند و کدگذاری باز استفاده شده است. در این زمینه، فرم جامعی مخصوص تلخیص و استخراج داده از پژوهش‌های منتخب تهیه شد که حاوی مقوله‌هایی در خصوص مشخصات عمومی و رویکردهای مقاله‌ها بود.

یافته‌ها: نتایج پژوهش، بیانگر نگاه یک یا دوبعدی به موضوع توسعه فضایی در مطالعات جغرافیایی در ایران است. پژوهش‌های انجام شده، عبارتی به صورت غالب، از توسعه فضایی را مدنظر گرفته‌اند؛ لذا در بیشتر پژوهش‌ها، رویکردی کالبدی - فضایی و بعضاً در مطالعات مرتبط با عدالت فضایی بحث توسعه فضایی مورد توجه قرار گرفته و از توجه به سایر ابعاد توسعه فضایی بازمانده‌اند.

کلیدواژه‌ها: توسعه فضایی؛ فرا مطالعه؛ روستای مرزی؛ ایران

^۱ مقاله مستخرج از رساله دکتری ایوب بدرق نژاد با عنوان «تبیین توسعه فضایی نواحی روستایی مرزی (مورد مطالعه روستاهای مرزی شهرستان گنبد کاووس)» است.

مقدمه

توسعه در بعد فضایی زمانی می‌تواند در جهت پایداری قرار گیرد که بتواند راهکارهایی مشخص را برای تأمین مطلوب و عادلانه نیازهای خدماتی ساکنان ارائه کند (ملکی و احمدی، ۱۳۹۲، ۱۲۳). از زمان آغاز طرح موضوع‌های توسعه و توسعه‌نیافتگی، مکاتب و دیدگاه‌های مختلفی درباره آن‌ها ارائه شده‌اند که از جمله آن‌ها مکتب تکاملی توسعه، نظریه نوسازی، دیدگاه مارکسیستی از توسعه و نظریه وابستگی هستند (ازکیا، ۱۳۸۱، ۳۵). بررسی هریک از این نظریه‌ها و دیدگاه‌ها نشان می‌دهد هدف هریک از آن‌ها بررسی و تحلیل عواملی است که بر ایجاد نابرابری‌ها و نبود تعادل‌های موجود در کشورها و مناطق مختلف مؤثرند (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰، ۳۲). در موضوع‌های توسعه منطقه‌ای، وجود تفاوت‌های منطقه‌ای، اجتناب‌ناپذیر است و معمولاً، تعیین تفاوت‌های مطلوب برای نیل به کارایی اقتصادی مدنظر است. در اقتصاد فضایی، ماهیت پدیده‌های منطقه‌ای را می‌توان در زمینه کنش فضایی مطرح کرد که در آن مبنای تحلیل بر تفاوت‌های منطقه‌ای قرار دارد. از آنجاکه توزیع منابع توسعه شامل منابع مالی، منابع انسانی، دسترسی به مواد اولیه تولید، ساختار تولید، شبکه‌های ارتباطی و غیره میان مناطق مختلف یکسان نیست، احتمال ندارد که رشد و توسعه میان همه اجزای ساختار فضایی کشور به‌صورت برابر باشد. در نتیجه، تحلیل بر تفاوت میان مناطق مانند تعادل منطقه‌ای و در حقیقت رسیدن به سازگاری نظام فضایی فعالیت‌ها متمرکز خواهد شد (متوسلی و وهابی، ۱۳۸۲، ۱۸۰). در نظام‌های سرمایه‌داری مفاهیم فضا و کاربردهای متفاوت آن، معانی متفاوتی را پیدا می‌کند، به نقل از مارکس، در یک نظام سرمایه‌داری فضا جزئی از نیروهای تولید و در کنار دیگر عوامل تولید از جمله (دانش، مهارت نیروی کار مواد خام، تکنولوژی و...) قرار می‌گیرد. به تعبیر کوهن، باید نقش فضا به‌عنوان نیروی تولید و در نتیجه به‌عنوان عنصر بنیادین در نحوه عمل سرمایه‌داری مورد بررسی قرار گیرد و در چنین شرایطی یقیناً، مالکیت فضا می‌تواند، موقعیتی مهم در ساختار اقتصادی فراهم نماید (Cohen, ۵۱, ۱۹۷۸). فضا حاصل فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی است و لذا تنظیم، ارزیابی و جهت‌دهی به این فعالیت‌ها منجر به شکل‌گیری فضا می‌شود. پس پیش رفتن به سوی حرکت‌های اجتماعی مبتنی بر مکان می‌تواند نقش فزاینده‌ای در تعدیل نابرابری‌های فضایی داشته باشد. اجتماعات و نواحی بخشی از ساختار فرهنگی اجتماعی هستند که کانون هویت‌یابی و آگاهی گروه‌ها را شکل می‌دهند. مکان‌گرایی، بیشتر ناشی از رفتارهای فرهنگی - اجتماعی است تا صرفاً اقتصادی لذا فضا ترکیبی است از یک مقطع زمانی در تاریخ که ابعاد مختلف دارد. فضا تنها بخشی از محیط طبیعی نیست بلکه جزئی از ساختار فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی است. بر همین اساس، برنامه‌ریزی فضایی نادرست مانع مشارکت فعال و مؤثر مردمی است. از این‌رو، برنامه‌ریزی باید به نحوی باشد که بتواند از منابع محلی استفاده کند. مهم‌ترین منبع محلی را مردم و عقاید آن‌ها تشکیل می‌دهند و باید در فرایند برنامه‌ریزی راه یابند و مداخله کنند. فنون برنامه‌ریزی باید به‌گونه‌ای باشد که بروز عقاید مردم، مداخله در تصمیم‌گیری و روند اجرای برنامه‌ها در آن مجاز باشند؛ لذا، تأکید بر روش‌های مشارکتی طراحی و اجرا است. نباید به‌صورت مجزا به فضا نگرسته شود؛ زیرا مشکلات فضا با محتوای آن در سرزمین پیوند خورده است و ارتباط تنگاتنگی با منابع از جمله منابع قدرت دارد و در این راستا مردم می‌توانند نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کنند (Adams, 2001, 86). برنامه‌ریزی فضایی مستلزم تحلیل ساختارهای فرهنگی - اجتماعی، اقتصادی و همچنین سیاسی است و بدون آن به شکست خواهد انجامید. ضمن اینکه با الگوی قدرت برنامه‌ریزی فضایی در سطوح مختلف محلی و منطقه‌ای تا ملی به هم پیوند خورده است و بدون توجه به این ملاحظات نیز برنامه‌ریزی فضایی در حاشیه باقی‌مانده، نتیجه‌ای در برنخواهد داشت. به‌صورت ایدئال، برنامه‌ریزی توسعه باید توأم با فرایند آموزش اجتماعی باشد که فضایی برای ابراز عقاید و چشم‌اندازهای گروه‌های متفاوت فراهم می‌سازد. از سوی دیگر، چارچوب فضایی می‌بایست با سطوح بالاتری از قدرت در حد ملی و بین‌المللی پیوند بخورد. همچنین باید ملاحظات لازم در خصوص مواردی چون پیامدهای محلی و ناحیه‌ای سیاست‌های دولت، مسیر کلی توسعه و انطباق با ویژگی‌های کشورهای کشور مدنظر قرار گیرد. همه این ملاحظات برای درک اینکه چرا فقرا عموماً از لحاظ اقتصادی و سیاسی در حاشیه می‌مانند الزامی است؛ به‌رغم اینکه مهم‌ترین تلاش‌ها برای توسعه از طریق طرح‌های محلی صورت می‌گیرد (سعیدی، ۱۳۸۶، ۴۸).

بنیان‌های نظری توسعه فضایی

رویکرد فضایی به توسعه که تأکید آن بر سرزمین‌ها و قلمروها در پهنه جغرافیایی یک کشور متمرکز است در سال‌های اخیر بسیار متداول شده است. تحلیل و تبیین دیدگاه‌های توسعه فضایی ضرورتی است که در کشورهای در حال توسعه، به‌ویژه ایران، کمتر به آن توجه شده است.

فضا به‌عنوان یکی از واقعیت‌های جهان مادی، تاکنون اندیشه‌ورزی‌های پر دامنه‌ای را برانگیخته است (افراخته، ۱۳۹۵، ۱). فضا و بعد فضایی عناصر کلیدی تحقیقات نوین جغرافیایی به شمار می‌روند (صدوق و سعیدی، ۱۳۸۵). با توجه به نقش، سهم و اهمیت سکونتگاه‌های مناطق روستایی در توسعه فضایی و مغفول ماندن این عرصه‌ها در اقتصاد منطقه‌ای (زنگنه، یانگ و همکاران، ۲۰۱۴) و با الزام به مؤلفه‌های پارادایم نوین توسعه فضایی، توسعه‌ی روستایی به‌عنوان یک مقوله‌ی سرزمینی و فضا مینا و نه فقط مقوله‌ی بخشی (جکاب استرکا، ۲۰۱۶)، فرآیند بازسازی جامعه‌ی روستایی را بر اساس اندیشه و بینش جدید (علم باوری، انسان باوری، محیط باوری - مکان باوری، تعامل باوری، آینده باوری) به‌منظور ساماندهی یک زندگی شرافتمندانه و حق توسعه‌یافتگی قلمداد می‌کند (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۹۲). فضای توسعه به‌عنوان منبعی کمیاب نیازمند سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و حکمروایی راهبردی و دوراندیشانه در وضعیت کنونی و آینده است؛ بنابراین، تخصیص بهینه‌ی فضای توسعه در تصمیم‌گیری سیاست‌گذاری سرزمینی اهمیت دارد. در همین چارچوب، گفتنی است که توسعه فضایی در وضعیت مطلوبی نیست و روندها نشان‌دهنده‌ی بهبود وضعیت در آینده نیستند (صرافی، ۱۳۹۳، ۱۴). در توسعه فضایی نظامی هویت می‌یابد که در آن عناصری از قلمرو محیط طبیعی با عناصر وابسته به قلمرو محیط انسانی در ارتباط قرار می‌گیرند (دولفوس، ۱۳۶۹، ۸). درون‌مایه توسعه فضایی شامل پدیده‌های طبیعی، ساخت‌های انسانی همانند شهرها، روستاها، راه‌های ارتباطی و مزارع هستند که محتوای طبیعی و انسانی فضا را شکل می‌دهند. اما هر فضای جغرافیایی دارای ابعادی است که از فاصله، جهت و موقع نسبی شکل می‌گیرد. درون‌مایه هر فضا به همراه پراکندگی نابرابر پدیده‌های طبیعی و انسانی سبب تحرک در جامعه می‌شود. بدین ترتیب تحرک مکانی و فضایی در جامعه تابعی از ابعاد فضا محسوب می‌شود (شکویی، ۱۳۷۵، ۲۹۱).

بدین ترتیب، تحلیل فضایی از دهه ۱۹۶۰، به پارادایم غالب جغرافیا تبدیل شد. این رویکرد متأثر از انقلاب کمی، کاربرد مدل‌های کمی را در تحلیل فضایی پدیده‌های جغرافیایی رواج داد. بر اساس این رویکرد، پراکندگی پدیده‌های جغرافیایی، گرچه بی‌نظم به نظر می‌آیند، اما از اصولی منظم تبعیت می‌کنند که قابل درک و شناخت است و می‌توان مبتنی بر اصول آن، به قوانین کلی خارج از شمول مکان و زمان دست‌یافت. مدل‌های اقتصادی آلفرد وبر؛ فن توننه و تورستن هاگستراند نیز مبتنی بر رویکردهای علم فضایی ارائه شدند (کلاوال، ۱۳۷۳، ۹۳-۱۱۴).

ادوارد سوچا " فضا را به سه بعد فضایی نخست یا فضای فیزیکی؛ فضای دوم یا فضای ذهنی و فضای سوم یا فضای اجتماعی تقسیم می‌کند و از نظر او فضای سوم، دارای اهمیت راهبردی است، فضای جامع، فضای بازنمایی زنده و فضایی است که از طریق آن می‌توان همه فضاها را هم‌زمان شناخت، فهمید و تغییر داد (Soja, 1996, 70).

رویکردهایی نظیر رویکرد ایده آلیسم تجربی ایمانوئل کانت، فضا را به‌عنوان "نوعی قالب چیزها و رخدادها" در نظر می‌گیرد، یعنی فضای مطلق؛ فضایی که یک مظهر (کانتینر) مطلق در خود است (جونز، ۲۰۰۹، ۳).

به گفته سعیدی (۱۳۹۲)، فضای جغرافیایی اصطلاح عامی است که مبین موضوع اصلی علم جغرافیای نوین است و ماهیتاً معنایی وسیع‌تر از ادراک عام غیر جغرافی‌دانان از آن دارد. اگرچه فضای جغرافیایی کلیتی یکپارچه است، اما در نگاه نظام‌وار (سیستمی) دو وجه اصلی و ظاهراً مجزا به‌مثابه دو خرده نظامی دارد: وجه محیطی - اکولوژیک و وجه اجتماعی اقتصادی. بدین‌سان، این دو وجه فضای جغرافیایی دوروی چهره و ماهیت یک فضای یکپارچه "عینی را نمایندگی می‌کنند؛ این همان نکته‌ای که ورن (۱۹۹۳، ۱۳۹) در پردازش، تبیین و درک نظریه خود از آن به‌عنوان "چهارچوبه‌های اجتماعی - فرهنگی و طبیعی - مادی" یاد می‌کند. افزون بر این دیدگاه مسی (۲۰۰۱، ۲۵۵) دهه ۱۹۷۰م این بود که "فضا یک ساخت اجتماعی" است؛ یعنی فضا از طریق روابط اجتماعی" و "اعمال مادی اجتماعی" شکل می‌گیرد. این اشارات بعدها، در دهه ۱۹۹۸ و ۱۹۹۰م، مورد بحث بیشتر قرار گرفت و افزون بر جغرافی‌دانان، خمیرمایه بحث‌های اندیشمندان عرصه‌های دیگر، از جمله میشل فوکو (۱۹۸۶)، آنتونی گیدنر (۱۹۹۵)، پیر بوردیو (۱۹۸۵) و نقطه‌نظرات گران قدر هانری لفور (۱۹۹۱) گردید. افزون بر این، لفور

(۱۹۹۱، ۱۲۹) که فضا را نوعی شیوه تولید" به حساب می‌آورد، در پاسخ به این پرسش‌ها که صورت موجودیت روابط اجتماعی به‌راستی چیست؟ آیا این روابط جوهری هستند؟ "طبیعی یا اصولاً مطلق هستند؟" می‌نویسد: "روابط اجتماعی تولید تنها هنگامی موجودیت اجتماعی خواهند یافت که به طور فضایی بروز نمایند؛ این روابط به شکل فضا تجلی می‌یابند، یعنی در یک فضا که خود آن را تولید می‌کنند، تحقق می‌پذیرند. از نظر لفور مفاهیم سه‌گانه حاصل از این بحث عبارت‌اند از:

الف- عمل فضایی که شامل تولید و بازتولید و موقعیت‌های استقراری خاص و ویژگی بستر فضایی هر یک از صورت‌بندی‌هاست.

ب- تجلیات فضا که با روابط تولید و نظمی که این روابط جاری می‌سازند، در پیوند است.

ج- فضاهای متجلی شامل نمادهای پیچیده آشکار و پنهان (صص ۲۱-۳۳).

فضا دارای دو بعد متفاوت است: الف) بعد خاص‌گرایانه: این بعد بازتاب مکان است و به فضای متمایزی که در درون آن روابط اجتماعی و اقتصادی نمایان می‌شود مرتبط است. مکان‌ها از واحد جامعه‌شناختی خرد یعنی خانوار تا واحد جامعه‌شناختی کلان یعنی کشور و نظام جهانی را در برمی‌گیرند. ب) بعد رابطه‌ای: این بعد بازتاب موقعیت یا محل محسوب می‌شود یعنی موقعیت یک ناحیه در مقایسه با موقعیت سایر نواحی که به لحاظ مقیاس فضایی مشابه یا متفاوت هستند. بعد اخیر بازتاب مقایسه‌های اجتماعی و اقتصادی است نظیر موقعیت ناحیه در اقتصاد سیاسی، فاصله آن تا شهرهای بزرگ و یا تراکم جمعیت. بدین ترتیب به دلیل ماهیت ویژه رویکرد فضایی به توسعه در معنای اعم و توسعه روستایی به طور اخص آن تاکید بر تحلیل‌های فضایی در مسائل توسعه روستایی به دلایل زیر اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود:

جدول ۱

ماهیت ویژه رویکرد فضایی به توسعه

ردیف	ماهیت ویژه رویکرد فضایی به توسعه
۱	تبیین مفاهیمی چون قطب رشد، مرکز رشد و تحلیل‌های پیچیده صنعتی نیازمند رویکرد فضایی به مسائل توسعه روستایی است.
۲	تجمیع اقتصادی و مفاهیم مرتبط با جغرافیای نوین اقتصادی رویکرد فضایی به مسائل توسعه روستایی را می‌طلبد.
۳	تبیین مفاهیمی چون خوشه‌ها و بخش‌های بنیادی که بیانگر ایجاد پیوند میان رویکردهای توسعه و نیز پیوندهای پیشین و پسین میان بخش‌های مختلف اقتصادی است لزوم توجه به تحلیل‌های فضایی را اجتناب‌ناپذیر می‌نماید.
۴	به طور ویژه توسعه روستایی توجه ذاتی به فضا دارد.
۵	در دهه اخیر تمرکز بر فضا به طور قابل توجهی توانسته در تحلیل پرسش‌های مربوط به مسائل توسعه روستایی مساعدت نماید.
۶	تعمیم‌های جامعه‌شناختی مربوط به نواحی شهری را نمی‌توان کاملاً بر محیط‌های روستایی منطبق نمود زیرا جمعیت روستایی به لحاظ سازمان‌دهی فضایی، هنجارها، ارزش‌های اجتماعی و بسیاری از خصایص دیگر اساساً با جمعیت شهری متفاوت است لذا تحلیل‌های مکانی - فضایی مختص خود را می‌طلبد.
۷	بین رشته‌های مختلف مرتبط با روستا یک پیوند جوهری و نظری حاصل شده است بدین صورت که رشته‌ها به طور فزاینده‌ای به جنبه فضایی تجدید ساختار روستایی توجه نموده‌اند. تحلیل چنین روندی از تجدید ساختار و باز ساخت روستایی به‌ویژه در دوره جهانی شدن نیازمند درک و تحلیل عمیق، گسترده و یکپارچه مسائل روستایی است.

جدول ۲

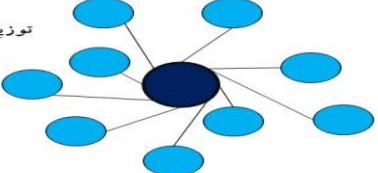

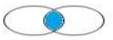
انواع فضا در منابع مختلف

انواع فضا	توصیف شده توسط هاروی	فرهنگ لغت متاپولیس	نمونه‌های بیان شده
مطلق	بتن، مواد، ثابت، محدود، سرزمین سازی، فضای اقلیدسی	هندسی، قابل اندازه‌گیری، محاسبه	طرح و برنامه‌ها، ملک شخصی، نقشه‌های کاداستر دوبعدی؛ داده‌ها
نسبی	هندسه چندگانه، وابسته به قاب، تنوع انتخاب	جسمی، واقعی، عملکردی، موقعیتی، خودمختار، تقسیم شده، تیپولوژیکی	شبکه‌های حمل‌ونقل، زیرساخت‌های شبکه آب، شبکه، سه‌بعدی؛ آمار
رابطه‌ای	در حال انجام، ساخته شده اجتماعی، فضا ۰ زمان، همگرایی	اطلاعاتی، مجازی، الگوی دانش، تاکتیکی، تیپولوژیکی	جامعه شبکه، فضای جریان، پویا، چهاربعدی

(Dželebdžić, 2011, 27)

بر این پایه، بایست پذیرفت که هر جامعه و امور مرتبط با آن، در هر مقیاس، خود به نحوی "فضایی" شکل می‌گیرد؛ بنابراین، جامعه در نظر جغرافی‌دان امروزین "ضرورتاً فضایی برپا می‌شود و سازمان فضایی آن تعیین‌کننده نحوه کارکردهای متفاوت آن

است" (مسی، ۲۰۰۱، ۲۵۴؛ ضمناً در همین ارتباط، نک، لفیور، ۱۹۹۱). بدین سان، وجوه "مکانی"، "فضایی" و "اجتماعی" هر جامعه، در هر مقیاس، درهم تنیده، یکپارچه و تفکیک‌ناپذیر هستند. به نظر دینا^۱ (۲۰۱۶، ۸۳۹)، برنامه‌ریزی فضایی نه تنها ساختار طرح کلی منطقه را توصیف می‌کند بلکه باید منعکس‌کننده شخصیت محیط، فضا، فرهنگ و سنت با تنوع و منحصر به فرد بودن و تنوع باشد. روستاها دارای ابعاد مختلفی هستند که جهت دستیابی به توسعه پایدار روستایی توجه به تمامی ابعاد محیطی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و نهادی - مدیریتی از ضروریات و الزامات است (افراخته، ۲۰۱۳۹۱)؛ لذا نگرش یکپارچه به عناصر کلیدی سیاست‌گذاری فضایی روستایی شامل مکان‌ها، مردم و فعالیت‌ها در تدوین قوانین، برنامه‌ها و سیاست‌ها موجب توسعه پایدار روستایی می‌شود. نبود نگرش یکپارچه و بخشی‌نگری در فرایند تدوین برنامه‌های توسعه روستایی در ایران موجب شده است توسعه پایدار این مناطق با چالشی جدی مواجه شود. مقوله‌های سیاست‌گذاری فضایی شامل سیاست‌های مکان محور، توسعه پایدار کالبدی و نهادینه شدن سیاست‌های توسعه پایدار است (بدری، ۱۳۹۸، ۱). بنابراین جهت‌گیری تدوین سیاست‌های فضایی توسعه مناطق روستایی به سوی عوامل برنامه‌بودجه ریزی، ابعاد زیربنایی - کالبدی، اقتصادی و حمایت از مناطق عقب‌مانده است در حالی که سهم عوامل اجتماعی، زیست‌محیطی و مشارکت سازمان‌های غیردولتی و بخش خصوصی در تدوین این سیاست‌ها اندک است. ویلیام^۲ در سال ۱۹۹۶ بین برنامه‌ریزی فضایی^۳ و سیاست فضایی^۴ تمایز قائل شده است. او برنامه‌ریزی فضایی را روش و طرز کاری تعریف کرده که بر تخصیص فعالیت‌ها در فضا در آینده اثرگذار است یا آن را تنظیم و اجرای سیاست فضایی در هر مقیاس جغرافیایی دانسته است؛ اما سیاست‌های فضایی دربرگیرنده همه سیاست‌ها باهدف تأثیرگذاری بر تصمیمات مکانی و کاربری زمین یا توزیع فعالیت‌ها در هر مقیاس جغرافیایی است (Cheshire, 2017: 13).

توزیع در فضا	پدیده	گرفتن مفاهیم
	فضاها یا توجیه به موقعیتها شکل می‌گیرند در درون آنها؛ چگونه موقعیت باقی در یک فضا، مثل مرکز، ماهیبه را شکل می‌دهند. فعالیت‌هایی که در آن اتفاق می‌افتد؟	فضای اجتماعی - زمینه ها - فضاها، فیزیکی - زمان زمانی - فضای بدنی
جداسازی فضا 	تمایز در فضا؛ چه اتفاقی در درون یک فضا نسبت به خارج رخ می‌دهد؟	فضاهای آزاد - فضاهای ارتباطی - فضاهای محافظت شده - فضاهای آزمایشی
تمایز از فضاها 	فضاهای مختلف دارای خصوصیات و ساختارهای مختلف هستند؛ چگونه مرزها هویت یک فضا را تغییر می‌دهند؟	چگونه مرزها هویت یک فضا را تغییر میدهند
تقاطع فضاها 	فاصله‌ها می‌توانند یا هم همپوشانی داشته باشند؛ چه اتفاقی بین فضاها می‌افتد؟	فضاهای درکی - فضای انتقالی

(Weinfurtner, 2018)

این رویکردهای سیاستی گوناگون و ابزارهایی که با آنها سیاست‌ها به اجرا درمی‌آیند، هرکدام منطق فضایی مختلفی دارند. مفهوم منطق فضایی^۵ را نظریه‌پردازان مختلف به کار برده‌اند؛ شامل لوییز آلبرشت^۶ (۲۰۰۴)، مانوئل کاستلز^۷ (۲۰۰۰) و هانری لوفور^۸ (۱۹۹۱). هدف آنها مفهوم‌سازی درون‌مایه فضایی در فرایندهای اجتماعی مختلف است؛ برای نمونه مانوئل کاستلز منطق فضایی چشم‌انداز روستایی را با فضای جریان‌های^۹ زنجیره کالاهای جهانی مقایسه می‌کند. بیشتر دولت‌ها به طور سنتی دیدگاه بخشی توسعه را ترجیح می‌دهند. نتیجه رویکرد بخشی در عرصه‌های توسعه روستایی این بود که وزارتخانه‌های مختلف دولتی

1 Dina

2 Williams

3 Spatial planning

4 Spatial policy

5 Spatial logic

6 Albrechts

7 Castells

8 Lefevrve

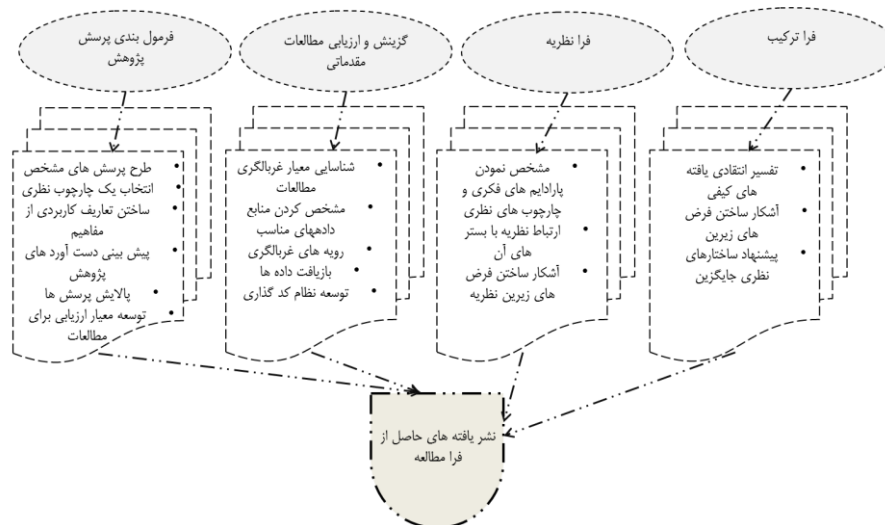
9 Space of flows

بیشترین تأثیر را بر نواحی روستایی بر جای گذاشتند؛ برای نمونه وزارت کشاورزی به طور تاریخی بیشترین مسئولیت را در توسعه روستایی بر عهده داشته است. هرچند ماهیت توسعه روستایی بیشتر فضایی و چندبخشی است (OECD, 2003, 231)؛ بنابراین هدف اصلی توسعه باید ایجاد الگوی مطلوب رشد درآمد همگانی باشد که تمام قشرهای جامعه را پوشش دهد. توسعه علاوه بر بهبود میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی‌هایی در ساختار سیاسی، نهادی، اجتماعی، اداری و اصلاح آن‌ها و همچنین وجه نظرهای عمومی مردم نیز هست (زیاری و همکاران، ۱۳۹۰). در واقع توسعه دارای ابعاد چندگانه‌ای است که کلمه‌ی رشد فاقد تمامی آن ابعاد است (قائد رحمتی و همکاران، ۱۳۸۹، ۴)؛ بنابراین اگر توسعه‌ی پایدار مفهوم تکامل‌یافته‌ای توسعه باشد، خوشبختی چندجانبه‌ی نسل بشر، بدون کاهش توانایی‌های نسل‌های آتی و تخریب محیط‌زیست مدنظر است (اطاعت، ۱۳۹۰، ۸). روستاها دارای ابعاد مختلفی هستند که جهت دستیابی به توسعه پایدار روستایی توجه به تمامی ابعاد محیطی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و نهادی - مدیریتی از ضروریات و الزامات است

در پارادایم جدید توسعه، نواحی روستایی باید به دو شبکه عمودی (ارتباط فضاهای روستایی در بخش کشاورزی و مواد غذایی) و شبکه افقی ارتباط فضاهای روستایی در بخش کلی تر و روندهای غیرکشاورزی تغییرات اقتصادی توجه کرده و خط‌مشی‌های روستایی را در شرایط شبکه قالب‌بندی نمایند (Murdoch, 2000).

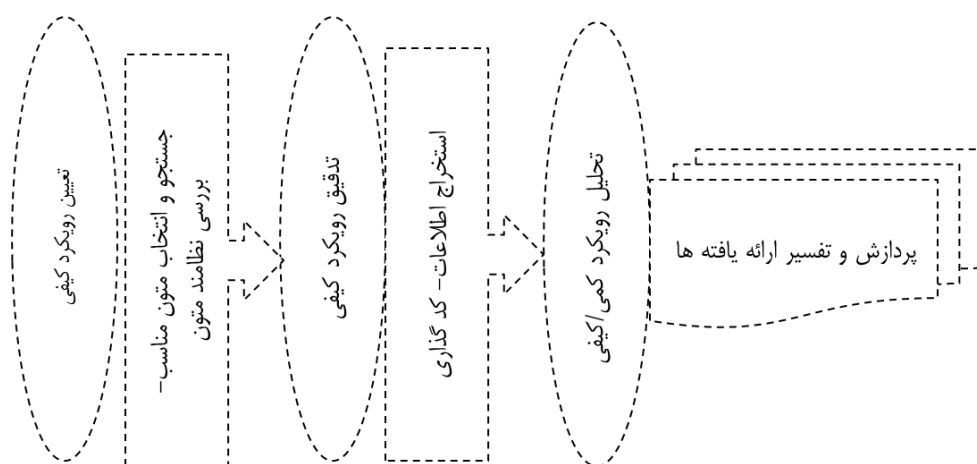
روش شناسی

طرح تحقیق پژوهش پیشرو بر مبنای روش ترکیبی شکل گرفته است. برای متخصصان یک‌رشته خاص، مطالعه و جمع‌بندی همه مقالات منتشرشده در حوزه تخصصشان کاری بسیار دشوار است (Chung KC, 2009:54). به‌منظور پاسخ به هدف و پرسش‌های مطرح در این تحقیق، از طرح فرا مطالعه "پاترسون و همکاران (۲۰۰۱)" به‌عنوان راهبرد پژوهش استفاده شد. راهبرد فرا مطالعه، نوع متفاوتی از مطالعه ثانویه است که در آن سعی می‌شود علاوه بر تلفیق نتایج پژوهش‌های قبلی، تأمل و تعمقی بر فرایندهای آن‌ها نیز داشته باشد. فرا مطالعه، مطالعه درباره پژوهش‌های دیگر یا مطالعه پژوهش‌های دیگر است (Zhao, 1991). فراتحلیل در حوزه مطالعاتی دنیای علمی امروز جایگاه ویژه‌ای دارد. استفاده از برآیند یافته‌های پژوهش‌های مختلف، جهت برنامه‌ریزی و اداره بخشی از جامعه یا کل آن، از مهم‌ترین عواملی است که موجب اهمیت این نوع مطالعات شده است. از طرف دیگر توسعه و انباشت دانش، رویارویی یافته‌ها برای دریافت پایایی و آزمون تطبیق‌پذیری آن‌ها در حوزه واقعیت جهت بررسی روایی این پژوهش‌ها از جمله عوامل دیگری است که موجب توسعه و تکوین این دانش گردیده است (سشر پانزل ۱۹۹۷، صص ۴۲-۳۴۱). آنچه این راهبرد پژوهش را در این مقاله برجسته نموده است، تأکید آن بر رشته محوری است که باهدف فهم و پیشبرد رشته موردنظر به انجام می‌رسد. در حقیقت فرا مطالعه علاوه بر توصیف آنچه بوده، پژوهشی بازتابنده از آنچه باید باشد نیز است (Paterson et al., 2000).

شکل ۲. مراحل راهبرد فرا مطالعه

(برگرفته از محمدپور، ۲۰۱۳، ۷۲)

شکل ۳. روند نمایی مطالعه

روش‌های مورد استفاده در گردآوری و تحلیل اطلاعات متناسب با راهبرد پژوهش متن پایه انتخاب شده که از شیوه‌هایی چون مرور نظام‌مند و کدگذاری باز استفاده شده است. مرور نظام‌مند ابزاری جهت مطالعه کلان، جامع، تفسیر و تحلیل متونی است که به یک موضوع خاص مرتبط هستند (وفاییان و منصوریان، ۱۳۹۳، ۸۶). در این راستا کوشش شد تا با جستجوی اینترنتی در پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی نظیر پرتال جامع علوم انسانی، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پایگاه‌های اینترنتی مگ ایران، نورمگز، سیولیکا و ایراندک بانک اطلاعات پایان‌نامه‌های کشور و همچنین موتور جستجوی گوگل و با استفاده از کلمات کلیدی چون «روستا، توسعه، نابرابری فضایی، توسعه فضایی، جدایی فضایی» نسبت به جمع‌آوری تمام پژوهش‌های منتشر شده اقدام شود؛ اما از آنجایی که دسترسی به محتوای طرح‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌ها در موارد بسیار برای پژوهشگر با محدودیت روبه‌رو بود و لازمه چنین پژوهش، بررسی چندین باره از محتوای مطالعات است و همچنین چون هر نویسنده‌ای علاقه‌مند به انتشار حاصل کار خود در مجله‌های معتبر علمی - پژوهشی است (حافظ نیا ۱۳۹۳، ۳۰۲)، لذا تصمیم بر آن شد که جامعه آماری این پژوهش از مقاله‌های چاپ شده در فصلنامه‌های علمی - پژوهشی کشور انتخاب شود. از این‌رو در پاسخ به پرسش اول پژوهش، ۴۰ مقاله چاپ شده با محوریت روستا و توسعه فضایی در مقیاس روستایی و شهری در فصلنامه‌های علمی - پژوهشی در حوزه مطالعات روستایی و شهری در بازه زمانی ۱۳۷۹-۱۳۹۷ شناسایی شد. همچنین به دلیل کم بودن تعداد اعضای جامعه، نمونه‌گیری صورت نگرفت. بعد از شناسایی پژوهش‌های مورد نظر، متن این پژوهش‌ها به‌عنوان یک داده برای پاسخگویی به سؤال‌های پژوهش در نظر گرفته شد و داده‌ها از نوع داده‌های کیفی انتخاب شدند که از کدگذاری باز برای تحلیل نظام‌دار داده‌ها استفاده شد (رضوانی، ۱۳۸۹، ۱۵۲). کدگذاری باز شیوه‌ای مناسب برای تقلیل اطلاعات کیفی و ارائه توصیفی دقیق پیرامون یک موضوع است. در اینجا هدف، کمک به پدید آمدن یافته‌های پژوهش از طریق توجه به مضامین مسلط و متداول در داده هاست. در این شیوه، محقق با رجوع به داده‌های مورد مطالعه، به تدریج آن‌ها را خلاصه می‌کند تا در نهایت به اصلی‌ترین مفاهیم و مضامین مرتبط با موضوع تحقیق دست پیدا کند (تبریزی، ۱۳۹۲، ۱۲۳). در ادامه نیز فرم مخصوصی با عنوان «فرم جامع تلخیص و استخراج اطلاعات مقاله‌ها» تهیه شد که در آن، همه‌ی نکات قابل توجه در یک مقاله‌ی علمی مدنظر قرار گرفت. این فرم، به هنگام مطالعه مقاله‌ها، نقش فیلتر اطلاعات را بر عهده داشته و بسترساز تجزیه یک مقاله به تعدادی مقوله‌های قابل تحلیل بوده و هدف از آن، بالابردن کیفیت امکان تجزیه و تحلیل پژوهش‌ها است. همچنین برای اطمینان از روایی فرم جامع، این فرم به همراه اهداف تحقیق، میان ۱۴ نفر از کارشناسان توزیع شد و با اعمال نظرات کارشناسی و بازنگری نهایی، روایی صوری فرم جامع مورد تأیید قرار گرفت. یافته‌های پژوهش پیشرو در دو بخش ساختاری و محتوایی ارائه شده‌اند. بخش ساختاری در پاسخ به پرسش اول پژوهش، به بررسی ویژگی‌های عمومی مقاله‌های منتخب پرداخته است تا از رهگذر این بررسی وضعیت عمومی مطالعات در حوزه توسعه فضایی در مقیاس روستایی در ایران را ترسیم نماید. بخش محتوایی پژوهش نیز در پاسخ به پرسش دوم: چارچوب نظری پژوهش‌های انجام یافته در حوزه توسعه و توسعه فضایی را به تفصیل تبیین نموده است. فرا مطالعه ساختاری

مقاله‌ها: در این بخش، مشخصات عمومی مقاله‌های مطالعه شده در حوزه‌ی توسعه فضایی در مقیاس روستا در نشریات مورد مطالعه بررسی شدند.

یافته‌ها و بحث

فرا مطالعه ساختاری مقاله‌ها

در این بخش، مشخصات عمومی مقاله‌های مطالعه شده در حوزه‌ی روستا و توسعه فضایی در مقیاس شهر و روستا در نشریات مورد مطالعه به شرح زیر و مطابق با جدول بررسی شدند و در ارتباط با حوزه تخصصی مجریان پژوهش از میان ۴۰ مقاله پژوهشی، ۴۲/۵ درصد (۱۷ مورد) در حوزه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، ۲۰ درصد (۸ مورد) در حوزه شهرسازی، ۱۷/۵ درصد (۷ مورد) در حوزه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، ۷/۵ درصد (۳) در حوزه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۲/۵ درصد (۱) در حوزه اقتصاد، ۵ درصد (۲) در حوزه علوم اجتماعی و ۵ درصد (۲) در حوزه جغرافیای سیاسی به انجام رسیده‌اند. این امر خود حاکی از استقبال عمده متخصصان جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری - روستایی و شهرسازی از موضوع توسعه فضایی در روستا داشته است. البته لازم به ذکر است که این روند در طول زمان برای متخصصان روستایی روندی افزایشی بوده است و بیشترین استقبال این متخصصان از موضوع توسعه فضایی در سال‌های بین ۹۵ و ۹۷ با ارائه ۵ مورد مقاله پژوهشی صورت گرفته است. رحمانی فضلی و همکاران ۱۳۹۶، صفایی پور و همکاران ۱۳۹۶، صیدایی و همکاران، ۱۳۹۶؛ داداش پور و همکاران، ۱۳۹۵، افتخاری و همکاران، ۱۳۹۷ که این خود شاید نشان از اهمیت یافتن و دغدغه‌مند شدن متخصصان این حوزه منتج از مشاهده نابرابری و شکاف فضایی موجود در روستاهای امروز است. چنانچه این مهم از منظر گروه تخصصی فصلنامه‌های مخاطب مورد توجه قرار گیرد، بازهم گروه تخصصی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری با ۱۷ مورد مقاله ۴۲/۵ درصد بالاترین سهم از کارهای پژوهشی در حوزه توسعه فضایی در مقیاس شهری را به خود اختصاص داده است. فصلنامه‌های تخصصی شهرسازی اما با ۸ مقاله (۲۰ درصد) در جایگاه بعدی قرار گرفته‌اند. البته در تصدیق نکات بخش قبلی در این مورد هم از سال ۱۳۹۵ به بعد گرایش و استقبال بیشتری توسط فصلنامه‌های روستایی از موضوعات مربوط به توسعه فضایی صورت گرفته است. هر چند با توجه به این نکته که یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های متفکران برنامه‌ریزی روستایی ایجاد روستایی توسعه‌یافته و پایدار است. این امر خود لزوم توجه بیشتر به مقوله توسعه فضایی روستایی از دیدگاه متخصصان این حوزه می‌طلبد.

از نظر پراکندگی جغرافیایی پژوهش، به ترتیب تهران و بجنورد هر کدام با ۵ مقاله (۱۲/۵ درصد) و ۵ مقاله (۱۲/۵ درصد) بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده‌اند. در رتبه‌های بعدی نیز شهرستان‌هایی چون سیستان بلوچستان و کردستان واقع شده‌اند و مابقی شهرستان‌ها هر کدام تنها یک مورد پژوهش را به خود اختصاص داده‌اند. تعمق در نتایج، نشان‌دهنده‌ی وضعیت نامطلوب روستانشینان شهرستان‌های مهم کشور در آمار مربوط به توسعه فضایی است که این امر با توجه به میزان بالای جدایی‌گزینی‌های اقتصادی و گسست فضایی حاصل از تحولات گسترده فضایی در این دو شهرستان و همچنین پیامد آن عدم تعادل فضایی در توزیع خدمات پین مناطق شمال و جنوب در این شهرستان‌ها قابل توجه است. آنچه حائز اهمیت است، لزوم توجه به وضعیت توسعه فضایی در سایر شهرستان‌ها و همچنین روستاهای میانی و کوچک در ایران است؛ زیرا هریک از این روستاها دغدغه‌ها و مسائل خاص خود را در برخورد با پدیده توسعه فضایی دارند و در ارتباط با پیشینه پژوهشی که دروازه‌ای برای ورود هدفمند و نظام‌مند به بحث اصلی نظری در پژوهش‌ها است، نتایج جدول (۳) نشان می‌دهد که از ۴۰ مقاله مورد بررسی، تنها ۳۰ مقاله (۷۵ درصد) به پیشینه نظری پژوهش توجه داشته‌اند و در ۱۰ مقاله (۲۵ درصد) اشاره‌ای به پیشینه صورت نگرفته است که این امر خود می‌تواند دلیلی بر ضعف پایه‌های نظری پژوهش در این مقاله‌ها باشد. بسندگی مبانی نظری ارائه شده در مقاله‌ها از منظر کیفیت متون نظری، انسجام مطالب و ارتباط بین مبانی نظری بیان شده و اهداف پژوهش نیز مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به نتایج بررسی، ۲۰ مقاله از ۴۰ مقاله مورد بررسی (۵۰ درصد) از منظر بسندگی مبانی نظری، خوب ارزیابی شده‌اند. این مقاله‌ها در بخش مبانی نظری، از منابع به‌روز، دسته اول و منسجم بهره گرفته بودند و ساختار مطالب ارائه شده در مبانی نظری در راستای پاسخگویی به اهداف اصلی مقاله در ارتباط با توسعه فضایی شکل گرفته بود. در مقابل ۱۰ مقاله از ۴۰ مقاله مورد بررسی (۲۵ درصد) که حجم قابل توجهی را نیز تشکیل داده‌اند، از کیفیت بسیار پایینی در ارائه مطالب نظری برخوردار بودند. یکی از مهم‌ترین دلایل ضعف این مقاله‌ها، استفاده نادرست

و ناآگاهانه و بدون ذکر منبع از پژوهش‌های سایرین در زمینه توسعه فضایی بود که چرخه معیوبی از اطلاعات و کاربرد آن را در توسعه پژوهش‌های داخلی در این زمینه ایجاد کرده است.

جدول ۳

مشخصات ساختاری مقاله‌های مطالعه شده با محوریت توسعه فضایی

مقوله‌ها	کدها	تعداد	درصد
حوزه تخصصی مجریان پژوهش	جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی	۷	۱۷/۵
	جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری	۱۷	۴۲/۵
	شهرسازی	۸	۲۰
	برنامه‌ریزی منطقه‌ای	۳	۷/۵
	اقتصاد	۱	۲/۵
	علوم اجتماعی	۲	۵
	جغرافیای سیاسی	۲	۵
	جمع	۴۰	۱۰۰
	گروه فصلنامه چاپ شده	گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی (شهری و روستایی)	۲۰
گروه شهرسازی		۴	۱۰
گروه مدیریت شهری		۱	۲/۵
گروه آمایش محیط		۶	۱۵
گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای		۴	۱۰
گروه محیط‌شناسی		۱	۲/۵
گروه علوم اجتماعی		۲	۵
گروه اقتصاد		۲	۵
جمع		۴۰	۱۰۰
توجه به پیشینه نظری در پژوهش	بله	۳۰	۷۵
	خیر	۱۰	۲۵
	جمع	۴۰	۱۰۰
بسندهای مبانی نظری	خوب	۲۰	۵۰
	متوسط	۱۰	۲۵
	ضعیف	۱۰	۲۵
	جمع	۴۰	۱۰۰

فرا مطالعه محتوایی مقاله‌ها

محتوای مقاله‌های منتخب ذیل مقوله‌هایی چون رویکرد نظری پژوهش، نظریه پایه، سطح پژوهش، محور پژوهش و شاخص و معیارهای مورد بررسی قرار گرفتند.

رویکرد نظری پژوهش

هر پژوهش علمی باید با رویکردهای نظری مشخصی طراحی شده باشد. این رویکردها، پایه‌ای هستند که پژوهش بر مبنای آن شکل می‌گیرد و شبکه‌ی منطقی از روابط و توصیف‌ها را قرار دهند. پس از جهانی‌سازی و پیشرفت‌های اطلاعاتی و ارتباطی، دو مکتب فکری متضاد در رابطه با نقش مکان و جغرافیا پدید آمد؛ مکتب فکری نخست منجر به دکترین (مرگ جغرافیا و مکان با پیشرفت‌های سایبری)، با اعتقاد به بی‌معنا شدن (مکان) و هم‌جواری کالبدی در اقتصاد جهانی ناشی از ظهور هم‌جواری‌های مجازی شد. لیکن برخلاف پیش‌بینی‌های صورت پذیرفته‌ی پس از دهه‌ی ۱۹۸۰، از دیدگاه بسیاری مانند پورتر (Porter, 1998) و نومنطقه‌گرایان، جهانی‌سازی و تغییرات فناورانه، بیشتر سبب‌ساز ارتقای جایگاه مکان در سازمان‌دهی چرخه‌های اقتصادی شد. باور این گروه به کاستی دکترین مرگ جغرافیا منجر به شکل‌گیری مکتب فکری دیگری تحت عنوان (ظهور مجدد جغرافیا و منطقه) با این خرد مایه شد که کیفیت میان کنش (چهره‌به‌چهره) نسبت به میان کنش‌های مجازی، به‌ویژه در مورد میان کنش‌های پیچیده و مبهم فعالیت‌های دانش‌بنیان (Morgan, ۲۰۰۱)، متفاوت بوده و نادیده‌گرفتن نقش (اعتماد) ناشی از دیدارهای چهره‌به‌چهره در روابط اقتصادی ناممکن خواهد بود. در نظام‌های سرمایه‌داری مفاهیم فضا و کاربردهای متفاوت آن، معانی متفاوتی را پیدا می‌کند، به نقل از مارکس، در یک نظام سرمایه‌داری فضا جزئی از نیروهای تولید و در کنار دیگر عوامل

تولید از جمله دانش، مهارت نیروی کار مواد خام، تکنولوژی و...)، قرار می‌گیرد. به تعبیر کوهن، باید نقش فضا به‌عنوان نیروی تولید و در نتیجه به‌عنوان عنصر بنیادین در نحوه عمل سرمایه‌داری مورد بررسی قرار گیرد و در چنین شرایطی یقیناً، مالکیت فضا می‌تواند، موقعیتی مهم در ساختار اقتصادی فراهم نماید (Cohen, ۵۱:۱۹۷۸). توسعه روستایی را می‌توان فرایند بازسازی جامعه روستایی بر اساس اندیشه و بینش جدید (علم باوری، انسان باوری، محیط باوری - مکان باوری، تعامل باوری، آینده باوری) به‌منظور ساماندهی یک زندگی شرافتمندانه و حق توسعه‌یافتگی دانست. در این چارچوب، آینده سرزمینی مناطق روستایی با توسعه فضایی نیازمند طراحی سناریوهای فضایی است که بتواند در هر پیشامدی، راهگشای حل مسائل گردد (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۲۵). خلق فضایی توسعه و تدوین الگوهای توسعه‌ی فضایی در مناطق روستایی معلول عوامل کلیدی، روندها و رخدادهای گوناگون و متنوعی است که به‌تصویرکشیدن توسعه‌ی فضایی و تدوین چشم‌انداز فضایی آینده‌ی سرزمینی را با مسئله‌ی جدید مواجه خواهد کرد. واکاوی و احصاء گزاره‌های راهبردی مستخرج از رهیافت‌ها و نظریات نوین سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه‌ی فضایی بر مؤلفه‌ها و عواملی نظیر درون‌زایی توسعه مشارکت و همکاری حداکثری تمامی بازیگران توسعه‌ای؛ رؤیای پایین‌به‌بالا رویکرد آمایشی - فضایی نهادگرا؛ توجه به زمینه و واقعیت‌های جغرافیایی و فضایی؛ نهادسازی توسعه‌ای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی کنشگران و فضای توسعه با حکمروایی تأکید دارد (درویشی و همکاران، ۱۳۹۶). در این راستا، با الزام به مبانی نظری و اندیشه‌ای، الگوی توسعه‌ی فضایی باید ضمن توجه به اصول مطرح‌شده، با یکپارچگی قلمرویی، بخشی و سازمانی (نهادی) (کید، ۲۰۰۷) و یکپارچگی چشم‌انداز (لوپس آلبرت، ۲۰۰۶) در پهنه‌های فضایی همراه شود تا زمینه‌ی عینی و عملیاتی راهبردها و مداخلات فضایی منبعت از توسعه را به همراه داشته باشد.

در این راستا، هرگونه سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و حکمروایی توسعه‌ی فضایی بر پایه‌ی رهیافت‌های نیازمند توجه به ابعاد و مؤلفه‌های متنوع و گوناگونی هستند که باید در به‌تصویرکشیدن آینده‌ی سرزمین و سازمان فضایی در مناطق روستایی در قالب نظام مبتنی بر توسعه فضایی در نظر گرفته شوند. با توجه به عدم قطعیت‌های فراوان در آینده‌ی سرزمینی و وجود رخدادهای گوناگون، مواجهه با این رخدادهای اثرگذار در توسعه‌ی فضایی سرزمین، بخش‌ها و سازمان‌ها، نیازمند شناسایی عوامل کلیدی و پیشرانهای اثرگذار است؛ بنابراین، مواجهه با چنین رخدادهای گوناگون به ترسیم رهیافت‌های فضایی نیاز دارد که بتواند در هر پیشامدی، راهگشای حل مسائل شود. متناسب با رهیافت‌های توسعه‌ی فضایی، طراحی و اجرای سیاست‌های راهبردها) منبعت از توسعه‌ی فضایی، نیازمند تغییرات درونی و بیرونی در روابط بین دولت - مؤسسات دولتی، بخش خصوصی و جوامع مدنی است. در پارادایم نوین توسعه‌ی فضایی، ضمن تأکید بر ایجاد و تغییرات در روابط مذکور، بر مؤلفه‌هایی نظیر سرمایه‌گذاری، توجه به بخش‌های گوناگون اقتصاد روستایی، هم‌افزایی و درگیری سطوح مختلف فضایی، رقابت‌پذیری نواحی و بهره‌برداری از منابع مغفول مانده، تأکید شده است.

جدول ۴

رویکرد نظری غالب مقاله‌های مورد بررسی

مقوله‌ها	کدها	تعداد	درصد
	کالبدی	۱۵	۳۷/۵
	اقتصادی	۸	۲۰
رویکرد نظری غالب پژوهش و انواع آن (۴۰)			
	عدالت فضایی	۱۷	۴۲/۵

سطح پژوهش

در ارتباط با سطح پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزه عدالت فضایی در مقیاس روستا، مشخص شد که گونه موردپژوهی با تمرکز بر ارزیابی کاربردی با ۲۳ مورد (۵۷/۵ درصد) بالاترین سهم را به خود اختصاص داده است. سهم مقاله‌های کاربردی در این میان ۱۴ مقاله (۳۵ درصد) بوده است. همچنین در هریک از دو گونه «موردپژوهی با تمرکز بر مفاهیم بنیادی» و «موردپژوهی با تمرکز بر ارزیابی فراتحلیلی»، تنها مقاله پژوهشی نگاشته شده است که با توجه به اهمیت این دو حوزه و نقش ساختاری و زیربنایی آنها در القاب نقش توسعه فضایی در روستاها این امر خود نیازمند تأمل بسیار است. همان‌طور که در بخش مبانی

نظری نیز بدان اشاره شد، توسعه فضایی دارای دو رویکرد اساسی است. الف) بعد خاص گرایانه: این بعد بازتاب مکان است و به فضای متمایزی که در درون آن روابط اجتماعی و اقتصادی نمایان می‌شود مرتبط است. مکان‌ها از واحد جامعه‌شناختی خرد یعنی خانوار تا واحد جامعه‌شناختی کلان یعنی کشور و نظام جهانی را در برمی‌گیرند. ب) بعد رابطه‌ای: این بعد بازتاب موقعیت یا محل محسوب می‌شود یعنی موقعیت یک ناحیه در مقایسه با موقعیت سایر نواحی که به لحاظ مقیاس فضایی مشابه یا متفاوت هستند. نظام حاکم بر چپستی یافته‌ها در این بخش حاکی از این امر است که بیش از ۷۰ درصد پژوهش‌های انجام‌یافته در حوزه توسعه فضایی در راستای توسعه آرمان‌گرا و پیامد و اثر حاصل از تحولات در فضاهای روستایی انجام‌یافته است. حال آنکه نیاز امروز جامعه ما، کشف ساختارها و لایه‌های زیرین ایجادکننده بی‌توازی در روستاها است که متأسفانه مغفول مانده است. در این راستا ضرورت دارد تا فرصت پژوهش‌های آتی بیشتر به ارزیابی عمیق توسعه فضایی در سنت روستایی و اسناد توسعه روستایی ایران و همچنین رویه‌های اجرایی اختصاص داده شود.

جدول ۵

نوع مقاله‌های مطالعه شده با محوریت توسعه فضایی

مقاله	کد	تعداد	درصد
نوع پژوهش	توصیفی - تحلیلی	۲۳	۵۷/۵
	کاربردی	۱۴	۳۵
	بنیادی	۲	۵
	فراتحلیل	۱	۲/۵

محور پژوهش

در خلال پژوهش همچنین مشاهده شد که مواردی چون فضایی - کالبدی، نابرابری و عدم تعادل فضایی، توزیع متوازن و عادلانه، ساخت‌وساز و گسترش فیزیکی، توسعه فضایی در قالب توسعه پایدار، تحولات اجتماعی - فرهنگی، توسعه اقتصادی و تحلیل ابعاد شاخص‌های توسعه مقوله‌ای اساسی با عنوان محورهای موضوعی در حوزه توسعه فضایی در مقیاس شهر و روستا را تشکیل داده‌اند. در این میان با توجه به نتایج جدول ۴ فضایی، کالبدی با ۱۰ مقاله، نابرابری و عدم تعادل با ۹ مقاله فضایی، توزیع متوازن و عادلانه با ۹ مقاله و ساخت‌وساز و گسترش فیزیکی با ۴ مقاله مهم‌ترین محور موضوعی شناسایی شد و توسعه فضایی در قالب توسعه پایدار، تحولات اجتماعی - فرهنگی، توسعه اقتصادی و تحلیل ابعاد شاخص‌های توسعه نیز به ترتیب هر کدام با اختصاص ۲۲ مقاله کم‌ترین سهم موضوعی را به خود اختصاص داد. علت این امر از سویی به این نکته بازمی‌گردد که اولین سطح در بروز عدم توسعه‌یافتگی در روستاها پیامدها و اثرات اقدامات نامتوازن در وضع موجود است. در این میان تأمین دسترسی به خدمات روستایی و کاهش نابرابری فضایی مهم‌ترین هدف برنامه‌ریزان روستایی محسوب می‌شود. اما امروزه رشد شتابان روستانشینی و توسعه فیزیکی روستاهای ایران در دهه‌های اخیر، از هم‌پاشیدگی نظام توزیع مراکز خدماتی روستایی را موجب شده که این امر خود زمینه‌ساز نابرابری توسعه فضایی بین روستاییان در برخورداری از خدمات روستایی است. از سویی دیگر بین نابرابری توسعه فضایی و توزیع ناعادلانه خدمات و مشکلات زیست‌محیطی و کالبدی در سطح روستا همواره یک رابطه چرخشی وجود دارد که منجر به اهمیت یافتن محور موضوعی چون توزیع خدمات روستایی به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه شده است. در چنین شرایط زمینه‌ای است که در مرور صورت‌گرفته نیز این محور موضوعی با سهمی حدود ۲۵ درصد طیف گسترده‌ای از برخورداری از کاربری‌های روستایی را در بر می‌گیرد، زیرا که یکی از اهداف اصلی رشته برنامه‌ریزی روستایی، تخصیص و توزیع منابع کمیاب در بین مکان‌های مختلف روستایی است. البته لازم به ذکر است که این شیوه برخورد با موضوع آسیب‌هایی را نیز در ارتباط با رویکرد توسعه فضایی به همراه دارد؛ زیرا پژوهش‌هایی انجام‌یافته عمدتاً فاقد نگاه روستایی بوده و تنها توزیع منابع و فرصت‌ها را در وضع موجود بررسی نموده‌اند و توجهی به اثرات مداخلات مدیریت روستایی و برنامه‌های توسعه در افزایش و یا کاهش توسعه فضایی نداشته‌اند؛ و این در حالی است که توسعه فضایی به‌عنوان یک گفتمان انتقادی در دنیا اهداف دیگری را نیز دنبال می‌کند. در انتهای این بخش و از آنجایی که یکی از روش‌های مطلوب برای توسعه مبانی نظری

پژوهش، تعیین معیارها و شاخص‌های مؤثر بر موضوع پژوهش است، کوشش شد تا معیارها و شاخص‌های مورد استفاده در هر یک از ۴۰ مقاله مورد بررسی به تفکیک رویکردهای پژوهش استخراج و تفسیر شوند.

جدول ۶

محور موضوعی مقاله‌های مورد بررسی برحسب درصد

مقوله‌ها	کدها	تعداد	درصد
محور موضوعی پژوهش	فضایی - کالبدی	۱۰	۲۵
	نابرابری و عدم تعادل فضایی	۹	۲۲/۵
	توزیع متوازن و عادلانه	۹	۲۲,۵
	ساخت‌وساز و گسترش فیزیکی	۴	۱۰
	توسعه فضایی در قالب توسعه پایدار	۲	۵
	تحولات اجتماعی - فرهنگی	۲	۵
	توسعه اقتصادی	۲	۵
	تحلیل ابعاد شاخص‌های توسعه	۲	۵

جدول ۷

چارچوب‌های پژوهشی مقاله‌های مورد بررسی

مقوله‌ها	کدها	تعداد	کدها	تعداد	درصد
کمی - کاربردی و توسعه‌ای و موردپژوهی		۳۸	سوال محور	۲۰	۵۰
			فرضیه محور	۱۲	۳۰
نوع پژوهش	بنیادی	۲	سوال و فرضیه محور	۶	۱۵
			فایده سوال و فرضیه محور	۲	۵
هدف پژوهش	کیفی	۰	سوال محور	۰	
			فرضیه محور	۰	
			فایده سوال	۰	
	کالبدی - اقتصادی - عدالت فضایی				

جدول ۸

معیار و شاخص‌های استخراجی از مقاله‌های مورد بررسی

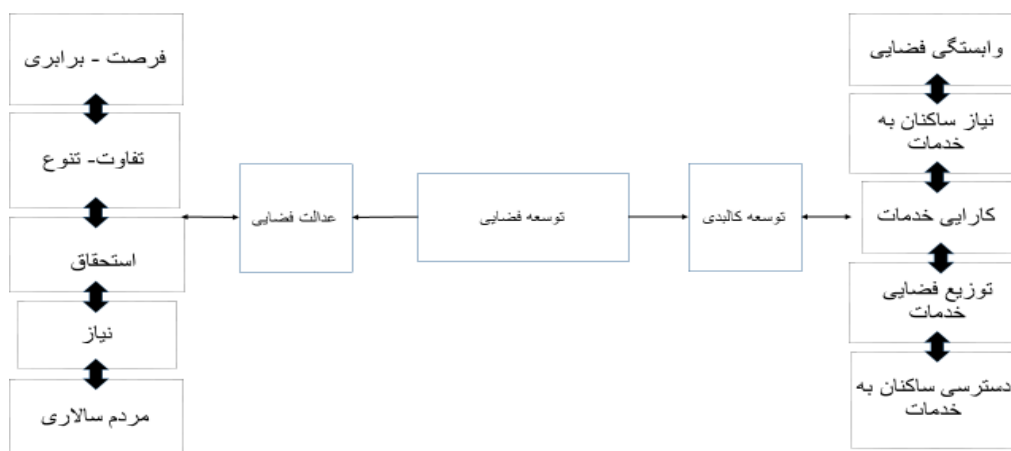
شاخص	معیار	رویکرد پژوهش
ساختار شهری	دسترسی ساکنان به خدمات	توسعه فیزیکی
ساختار روستایی		
تراکم برخورداری خدمات		
فاصله از خدمات		
اهمیت خدمات	توزیع فضایی خدمات و جمعیت	توسعه فیزیکی
میزان جمعیت - مساحت کاربری‌ها و سرانه کاربری‌ها		
سازگاری - ناسازگاری خدمات		
اقتصادی - اجتماعی ویژه		
-	وابستگی فضایی	عدالت فضایی
-	مردم‌سالاری	
-	نیاز	
-	استحقاق	
-	تفاوت - تنوع	عدالت فضایی
-	فرصت - برابری	

نتیجه گیری

باتوجه به بررسی‌های صورت‌گرفته در مطالعات انجام شده، مطالعات صورت‌گرفته را می‌توان به سه بخش تقسیم نمود اول: مطالعاتی که مفهوم آنها از توسعه فضایی بیشتر توسعه کالبدی و اقتصادی سطح خدمات می‌باشد دوم: مطالعاتی که بیشتر عدالت فضایی را مدنظر قرار داده‌اند سوم: مطالعات صورت‌گرفته کمتر توسعه فضایی روستایی و روستاهای مرزی را به طور خاص مدنظر قرار دادند. با این تفاسیر پژوهش حاضر به دنبال بهره‌مندی از پتانسیل‌های پژوهش‌های پیشین و رفع کمبودهای مطالعاتی صورت‌گرفته در ارتباط با موضوع پژوهش می‌باشد که این پژوهش علاوه بر توجه به مقوله عدالت فضایی، کالبد، اقتصاد و سطح خدمات و توجه به روستایی مرزی به دنبال دید ژرف‌نگرانه و چندبعدی به توسعه فضایی از جمله ابعاد اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی علاوه بر ابعاد مطالعه شده در پژوهش‌های پیشین است.

تجربه جهانی در خصوص به‌کارگیری از رویکرد توسعه فضایی به‌صورت عام بیانگر این واقعیت است که معیار جهانی در این خصوص وجود ندارد و علی‌رغم تفاهم در مفهوم و انتظارات از این مقوله، هنوز متفاوت است. در واقع نقطه عزیمت سیاستگذاری فضایی در کشورهای گوناگون، رویدادهای تاریخی خاص، تفاوت‌های مکانی - فضایی و الزامات و مقتضیات جغرافیایی و یا گرته برداری از تجربه دیگران است. در این راستا هر یک از کشورها توسعه فضایی را به یک معنا می‌شناسند: فرانسه: تمرکززدایی از شهر فرانسه؛ آلمان: برنامه‌ریزی فیزیکی و یا کالبدی اتحادیه اروپا: همبستگی اقتصادی و اجتماعی، محافظت و مدیریت منابع طبیعی، میراث فرهنگی و رقابت‌پذیری متوازن؛ ایران: تمرکززدایی، تعادل و توازن فضایی در فعالیت اقتصادی. با این اوصاف برنامه‌ریزی توسعه فضایی پایدار یک مدل بلندمدت توسعه فضایی منطقه‌ای است که شامل تمام ابعاد پایداری از جمله بهبود رقابت اقتصادی و هم‌چنین بهبود کیفیت زندگی، حفاظت از محیط‌زیست، حفاظت از طبیعت و استفاده پایدار از منابع طبیعی، حفظ یکپارچه میراث فرهنگی و حفاظت در برابر بلایای طبیعی و غیرطبیعی با تقویت همکاری بین سکونتگاه‌های انسانی و در نظر گرفتن دیدگاه‌های افراد و گروه‌های جمعیت در منطقه می‌شود (Hudoklin, 2006). سیاستگذاری بخشی، متمرکز و بالابه‌پایین به‌مثابه پدیده اصلی در الگوی کنونی سیاستگذاری مناطق روستایی نقش ایفا می‌کند که خود حاصل ضعف در بنیان‌های اندیشه‌ای و نظری سیاستگذاری روستایی در ایران است. از سویی، شرایط زمینه‌ای (عدم یکپارچگی سرزمینی و نهادی سیاست‌های توسعه روستایی) و عوامل مداخله‌گر (عدم یکپارچگی فرایند تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه روستایی) نیز این نوع سیاستگذاری را تشدید می‌کنند. نتایج حاصل از مقایسه میان مرور ادبیات پژوهش و الگوی کنونی تدوین سیاستگذاری فضایی مناطق روستایی ایران نشان می‌دهد که الگوی کنونی دارای ویژگی‌های بالابه‌پایین و متمرکز و مبتنی بر پارادایم قدیم توسعه روستایی و منطقه‌گرایی قدیم است. از این‌رو ایجاد تحول در الگوی کنونی نیازمند توجه به سیاستگذاری فضایی مبتنی بر رهیافت بخشی - فضایی است که یک ضرورت می‌باشد؛ لذا نگرش ما به سطح فضاها روستایی باید رویکرد سیستمی که شامل سیستم اقتصادی، اجتماعی، کالبدی - فیزیکی و محیط‌زیست باشد. بررسی فعالیت‌ها و تحقیقات صورت‌گرفته در خصوص توسعه فضایی نشان می‌دهد که محققین اتحادیه اروپا در تحقیقات سال‌های اخیر به تمام ابعاد توسعه فضایی توجه داشتند و بر همین اساس در برنامه‌ریزی توسعه فضایی نیز به‌صورت جامع ابعاد مختلف آن را مورد بررسی قرار دادند. با این اوصاف بررسی‌های صورت‌گرفته در خصوص مقالات کار شده در ایران نشان می‌دهد که بر اساس آنچه که در بالا اشاره شد ۴۲/۵ درصد از مقالات با رویکرد نظری عدالت فضایی کار شده‌اند و رویکرد کالبدی - فضایی ۳۷/۵ درصد از مقالات را به خود اختصاص می‌دهد و رویکرد صرفاً اقتصادی ۲۰ درصد از مقالات را تشکیل می‌دهند. همچنین مشاهده شد که مواردی چون فضایی - کالبدی، نابرابری و عدم تعادل فضایی، توزیع متوازن و عادلانه، ساخت‌وساز و گسترش فیزیکی، توسعه فضایی در قالب توسعه پایدار، تحولات اجتماعی - فرهنگی، توسعه اقتصادی و تحلیل ابعاد شاخص‌های توسعه مقوله‌ای اساسی با عنوان محورهای موضوعی در حوزه توسعه فضایی در مقیاس شهر و روستا را تشکیل داده‌اند. در این میان باتوجه به نتایج، فضایی، کالبدی با ۱۰ مقاله، نابرابری و عدم تعادل با ۹ مقاله فضایی، توزیع متوازن و عادلانه با ۹ مقاله و ساخت‌وساز و گسترش فیزیکی با ۴ مقاله مهم‌ترین محور موضوعی شناسایی شد و توسعه فضایی در قالب توسعه پایدار، تحولات اجتماعی - فرهنگی، توسعه اقتصادی و تحلیل ابعاد شاخص‌های توسعه نیز به ترتیب هر کدام با اختصاص ۲ مقاله، کم‌ترین سهم موضوعی را به خود اختصاص داد. علت این امر از

سویی به این نکته بازمی‌گردد که اولین سطح در بروز عدم توسعه‌یافتگی در روستاها پیامدها و اثرات اقدامات نامتوازن در وضع موجود است. در پایان می‌توان رویکرد مطالعات صورت‌گرفته را به‌صورت مدل تشریحی زیر جمع‌بندی نمود:

شکل ۹. مدل توسعه فضایی استنباطی از مقالات مورد بررسی

منابع

- افتخاری، عبدالرضا و بدری، علی. (۱۳۹۱). *بنیان‌های نظریه‌های الگوی توسعه‌ای روستای نمونه*. رشت: انتشارات استاندارد گیلان.
- افراخته، حسن. (۱۳۹۵). فضای سوم و پدیده فرا ملت در شهر - ناحیه‌های پسااستعماری. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۵ (۱۸)، ۱-۲۶.
- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۱)، *جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی ایران*. تهران: انتشارات اطلاعات، چاپ ششم، ص ۳۲۴-۱.
- افتخاری، عبدالرضا، درویشی، هدایت، رحمانی بیژن، صرافی، مظفر. (۱۳۹۸) تحلیل عوامل مؤثر در طراحی سناریوهای توسعه فضایی مبتنی بر مناطق روستایی مورد مطالعه: منطقه سه آمایش سرزمین، *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ۲۳، ۳، ۱۲۵-۱۴۶.
- محمدپور، احمد (۱۳۸۹). فراروش بنیان‌های فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی در علوم اجتماعی و رفتاری، *جامعه‌شناسان*، تهران.
- صرافی، مظفر. (۱۳۹۳)، *آمایش سرزمین چپستی و چرایی، همایش آمایش سرزمین زیربنای توسعه*، تهران.
- بدری، سید علی، رضوانی، محمدرضا، خدادادی، پروین. (۱۳۹۸) تحلیل محتوای کیفی سیاست‌های فضایی توسعه روستایی کشور پس از انقلاب اسلامی، *برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)*، ۱۹ (۱)، ۱-۲۴.
- سعیدی، عباس. (۱۳۸۶) بررسی تئوری‌های توسعه اقتصادی روستاها. *مهندسی مشاور رویان*.
- سعیدی، عباس. (۱۳۹۲) مفاهیم بنیادین در برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی (بخش دوم). *فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی*، ۱ (۳)، ۱۱-۲۴.
- کلاوال، پل، جغرافیای نو، ترجمه سیروس سهامی، مشهد: انتشارات مترجم، سال ۱۳۷۳
- صدوق، سید حسن و سعیدی، عباس. (۱۳۸۵) نظام فضایی به‌مثابه‌ی جوهره مطالعات جغرافیایی. *جغرافیا (انجمن جغرافیای ایران)*.
- ایزدی خرامه، حسن. (۱۳۸۰)، تبدیل روستا به شهر و نقش آن در توسعه روستایی، استاد راهنما: رکن‌الدین افتخاری، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت‌مدرس.
- متوسلی، محمود و وهابی، بهرام. (۱۳۸۲) الگوسازی تفاوت‌های منطقه‌ای از دیدگاه توسعه منطقه‌ای، *فصلنامه علوم/نسانی*، دانشگاه الزهراء، سال ۱۲ و ۱۳، شماره ۴۴ و ۴۵، ۱۷۷-۱۹۲.
- ملکی سعید، احمدی، رضا. (۱۳۹۲) بررسی پایداری در توزیع فضایی توسعه در شهرستان‌های استان خوزستان، *مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی*، ۲ (۱): ۱۲۹-۱۵۷.

زیاری، کرامت ا...، زنجیری، سید محمود و سرخ کمال، کبری. (۱۳۹۰) بررسی و رتبه‌بندی درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خراسان رضوی با استفاده از تکنیک تاپسیس، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، شماره ۷۲، ۱۷-۳۰.

قائد رحمتی، صفر و احمد، خادم الحسینی. (۱۳۸۹) تحلیلی بر درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان، نشریه آمایش محیط، شماره ۳، ۹۷-۱۱۳.

اطاعت، جواد. (۱۳۹۰) جمعیت و توسعه پایدار در ایران، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۴۲، ۴۷-۳۷.

درویشی، هدایت، افتخاری، عبدالرضا، رحمانی، بیژن، سارافی، مظفر، آتشک، حامد. (۱۳۹۷) تحلیل عوامل مؤثر بر ناکارآمدی نظام سیاستگذاری آمایشی در مناطق روستایی ایران، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۸ (۲)، ۱۱۵-۱۳۰.

References

- Adams, W.M. (2001). Green Development. London: routledg.
- Afrakhteh, Hassan. (1395) The third atmosphere and the transnational phenomenon in the city - post-colonial areas. *Space Economics and Rural Development*, 5 (18), 1-26. (In Persian)
- Albrechts, L. (2004) Strategic (spatial) planning re-examined, *Environment and Planning B, Planning and Design*, Vol 31, Pp 743-758.
- Badri, Seyed Ali, Rezvani, Mohammad Reza, Khodadadi, Parvin. (1398) Qualitative content analysis of spatial policies of rural development of the country after the Islamic Revolution, *Spatial Planning (Geography)*, 9 (1), 1-24. (In Persian)
- Bourdieu, Pierre. (1985) The Social Space and the Genesis of Groups, *Theory and Society*, Vol. 14, No. 6 (Nov.), pp. 723-744.
- Castells, M. (2000) The rise of the network society, Wiley Blackwell, second edition Oxford, 656 p.
- Cheshire, P. (2017) Identifying principles for spatial policy: levels of intervention, Last assessed (8/1/2017), www.apdr.pt/siteRPER/numeros/RPER13/13.4.pdf.
- Chung KC, Shauver MJ. Crafting practice guidelines in the world of evidence-based medicine. *Plast Reconstr Surg* 2009; 124: 1349-54.
- Cohen, G. (1978). Karel Marx's Theory of history, Oxford, Oxford university press.
- Darvish, Hedayat, Eftekhari, Abdolreza, Rahmani, Bijan, Sarafi, Muzaffar, Atashk, Hamed. (2015) Analysis of Factors Affecting the Inefficiency of the Planning Policy System in Rural Areas of Iran, *Journal of Rural Research and Planning*, 8 (2), 115-130. (In Persian)
- Dina, P., Antariksac, A. Abdul Wahid H (2016). Integrating visibility analysis in rural spatial planning, *Social and Behavioral Sciences* 227, PP. 838 – 844.
- Eftekhari, Abdolreza, Badri, Ali. (2012). Theoretical foundations of the model village development model. Rasht: Gilan Governor's Office Publications. (In Persian)
- Eftekhari, Abdolreza, Darvishi, Hedayat, Rahmani Bijan, Sarafi, Mozaffar. (1398) Analysis of effective factors in designing spatial development scenarios based on rural areas under study: three areas of land management, planning and spatial planning, 23 (3): 125-146. (In Persian)
- Ezki, Mostafa. (2002) Sociology of Rural Development and Underdevelopment in Iran. Tehran: Information Publications, sixth edition, 324-1. (In Persian)
- Foucault, Michel. (1986). Of Other Spaces, *Diacritics*, Vol. 16, No. 1 (Spring), PP. 22-27.
- Giddens, Anthony. (1995). The constitution of society, Polity, Polity Press, Cambridge.
- Healey, P. (2007). Urban Complexity and Spatial Strategies, Towards a relational planning for our times, Routledge, Taylor & Francis Group, New York.
- Healey, P. (2009). In Search of the Strategic in Spatial Strategy Making, *Planning Theory & Practice*, 10: 4, 439-457.
- Hudoklin, Jelka. Conception of Spatial Development of South Primorska MAP CAMP Slovenia, 2006.
- Izadi Kharameh, Hassan. (2001) Turning a village into a city and its role in rural development, Supervisor: Rokn al-Din Eftekhari, Department of Geography and Urban Planning, Tarbiat Modares University. (In Persian)
- Jakub S, DUFHODX RYia, Factors Affecting Development of Rural Areas in the Czech Republic: A Literature Review, Volume 220, 31 May 2016, Pages 496-505.
- Kalaval, Paul, New Geography, translated by Sirius Sahami, Mashhad: Translator Publications, 1994. (In Persian)
- Lefebvre, Henri. (1991) The Production of Space, Transl. by D. Nicholson-Smith, Blackwell, Oxford.
- Lefebvre, H. (1991). The social production of space, Wiley Blackwell, first edition, Oxford, 464 p.
- Louis Albrechts. (2006). in strategic spatial planning? Some evidence from Europe and Australia, *Environment and Planning A* 2006, volume 38, pages 1149 – 1170.

- Maleki Saeed, Ahmadi, Reza. (2013) Stability study in the spatial distribution of development in the cities of Khuzestan province, socio-cultural development studies, 2 (1): 129-157. (In Persian)
- Massey, Doreen. (2001). Space, Place, and Gender, University of Minnesota Press, Minneapolis (3rd Print).
- Mohammadpour, A. (2010) Fararosh Philosophical and Practical Foundations of Combined Research Methods in Social and Behavioral Sciences, Sociologists, Tehran. (In Persian)
- Morgan, K. (2001). the Exaggerated Death of Geography: Localized Learning, Innovation and Uneven Development, the Future of Innovation Studies Conference, Eindhoven University of Technology: Eindhoven Centre for Innovation Studies.
- Motusali, Mahmoud , Wahhabi, Bahram. (2003) Modeling Regional Differences from the Perspective of Regional Development, Quarterly Journal of Humanities, Al-Zahra University, Twelfth and Thirteenth Years, Nos. 44 and 45, Tehran, 177-192. (In Persian)
- Murdoch. J. (2000) network-a new paradigm of rural development, Rural Studies, Elsevier, available online 28.
- Obedience, Javad. (2011) Population and Sustainable Development in Iran, Social Welfare Quarterly, No. 42, Tehran, 37-47. (In Persian)
- OECD, (2003). The Future of Rural Policy: from scrotal to place-based policies in rural areas, OECD publishing, first edition, Paris; 248 p.
- Paterson, B, Thorne , S; Canam , C & Jillings , C. (2001) Meta- study of qualitative health research: a practical guide to meta-analysis and meta-synthesis, Sage, California.
- Porter, M. (1998b) On Competition, Harvard Business School Press, Boston.
- Qaed Rahmati, Safar and Ahmad, Khadem Al-Husseini. (2010) An Analysis of the Degree of Development of the Cities of Sistan and Baluchestan Province, Journal of Environmental Management, No. 3, Malayer, 113-97. (In Persian)
- Saduq, Seyed Hassan, Saeedi, Abbas. (2006) Spatial system as the essence of geographical studies. Geography (Iranian Geographical Association) Y.4.N10.11. (In Persian)
- Saeedi, Abbas. (2007) A Study of Theories of Rural Economic Development. Royan Consulting Engineers.
- Saeedi, Abbas. (2013) Basic Concepts in Physical-Spatial Planning (Part II). Journal of Physical Development Planning, 1 (3), 11-24. (In Persian)
- Sarraf, Mozafar. (2014) Land Management What and Why, Land Management Conference on Development, Tehran. (In Persian)
- Scherpenzeel, A. (1997) The Validity and Reliability of Survey Question: A Meta-analysis of MTMM Studies, Sociological Methods and Research. Vol. 25, No. 3.
- Soja. Edward.W. (1996) Third space, Journey to Los Angeles and other real and imagined places, first published, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts. USA.
- Sue, Kidd. (2007). Towards a Framework of Integration in Spatial Planning: An Exploration from a Health Perspective; Journal Planning Theory & Practice, Volume, Pages 161-181.
- Waterhout, B, Faludi, A, Stead, D, Zonneveld, W, Nadin, V. and Jody Milder, J. (2009). Reinventing spatial planning in a borderless Europe: emergent themes, 23rd Congress of the Association of European Schools of Planning (AESOP) 'Why can't the future be more like the past', 15 – 18 July 2009, Liverpool, UK.
- Weinfurtnr, Tania , Seidl , David.(2018). Towards a spatial perspective: An integrative review of research on organisational space. Scandinavian Journal of Management.
- Zhao, S .(1991). Meta-theory, meta-method, meta-data analysis:what, why, and how?, Sociological Perspectives, 34, pp.377-390.
- Zhenshan Yang, Pu, Jianming Cai Hao. (2014). Economic clusters: A bridge between economic and spatial policies in the case of Beijing. j.cities..06.005.
- Ziari, Keramat A ..., Zanjirchi, Seyed Mahmoud and Sorkh Kamal, Kobra. (2011) Study and ranking of the degree of development of cities in Khorasan Razavi province using TOPSIS technique, Human Geography Research, No. 72, Tehran, 17-30. (In Persian)

How to Cite:

Badraqnejad, A., azizpour, F.& Afrakhteh, H. (2022). Conceptual analysis of spatial development in studies of border rural areas; Meta-study of the theoretical framework of scientific articles in Iran. *Geographical Engineering of Territory*, 6(1), 53-68.

ارجاع به این مقاله:

بدراق نژاد، ایوب، عزیزپور، فرهاد و افراخته، حسن. (۱۴۰۱). واکاوی مفهومی توسعه فضایی در مطالعات نواحی روستایی مرزی؛ فرا مطالعه چارچوب نظری مقاله‌های علمی در ایران. *مهندسی جغرافیایی سرزمین*، ۶(۱)، ۵۳-۶۸.